

УДК 37.042:612.821.3+376-056.36

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.1.3>**Світлана СТЕБЛЮК**

доктор педагогічних наук, старший викладач кафедри фізичної реабілітації, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, Україна

ORCID: 0000-0002-2827-6805

Svitlana STEBLIUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Physical Rehabilitation, State Higher Education Establishment "Uzhhorod National University", Pidhirna str., 46, Uzhhorod, 88000, Ukraine

ORCID: 0000-0002-2827-6805

ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

FORMATION OF UNIVERSAL VALUES OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

У статті розкрито особливості формування цінностей у дітей з інтелектуальними порушеннями у класах з інклюзивним навчанням. Зазначено, що Нова українська школа сформулювала пріоритетне завдання – формувати в учнів систему загальнолюдських цінностей – морально-етичних (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей) та соціально-політичних (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність). Проведено аналіз наукових розвідок учених із зазначеної проблеми, на основі яких сформульовано мету статті.

Мета статті – розкрити особливості формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у класах з інклюзивним навчанням. Завдання: визначити напрями та шляхи формування загальнолюдських цінностей в учнів з інтелектуальними порушеннями. З-поміж напрямів виокремлено національно зорієнтований, морально-етичний, сімейно-особистісний. Зазначено, що ціннісні орієнтири молодшого школяра з інтелектуальними порушеннями формуються через освітній процес, діяльність команди супроводу, засоби масової інформації, спілкування з однолітками, соціум. Вказано на значні можливості уроків української мови та читання у формуванні цінностей учнів.

Виокремлено методи виховання дитини з інтелектуальними порушеннями: метод прикладу (взірця поведінки наставника, конкретні приклади діяльності людини), словесні (підказки, приписи, настанови, бесіди), візуальні (відеоролики на патріотичну, моральну, естетичну тематику, які супроводжуються демонструванням кінофільмів або їх фрагментів), переконання та інші. Запропоновано окремі прийоми технології створення ситуації успіху. Зазначено, що класи з інклюзивним навчанням передбачають організацію освітнього процесу в колективній чи груповій формі, проте асистенту вчителя вкрай важливо підійти до цього креативно, враховуючи індивідуальні особливості дитини.

Ключові слова: дитина з інтелектуальними порушеннями, інклюзивне навчання, загальнолюдські цінності, методи виховання.

The article reveals the peculiarities of the formation of values of children with intellectual disabilities in classes with inclusive education. It was noted that the New Ukrainian School formulated a priority task – to help students form a system of universal human values – moral and ethical (dignity, honesty, justice, care, respect for life, respect for oneself and other people) and socio-political (freedom, democracy, cultural diversity, respect for the native language and culture, patriotism, respect for the environment, respect for the law, solidarity, responsibility). An analysis of scientific investigations of scientists on the specified problem was carried out, on the basis of which the purpose of the article was formulated.

The purpose of the article was to reveal the peculiarities of the formation of universal human values of younger schoolchildren with intellectual disabilities in classes with inclusive education. The task was the following: to determine the directions and ways of formation of universal human values of younger schoolchildren with intellectual disabilities. Nationally oriented, moral-ethical, and family-oriented were distinguished from among the directions. It is noted that the value orientations of a junior high school student with intellectual disabilities are formed through the educational process, activities of the support team, mass media, communication with peers, and society. The significant possibilities of Ukrainian language lessons and reading in the formation of students' values were indicated. The methods of raising a child with intellectual disabilities are singled out: the method of an example (models of a mentor's behavior, specific examples of human activity), verbal (hints, prescriptions, instructions, conversations), visual (videos on patriotic, moral, aesthetic themes, accompanied by the showing of films or their fragments), beliefs and others. Some methods of technology for creating a situation of success were offered. It is noted that classes with inclusive education provide for the organization of the educational process in a collective or group form, but it is extremely important for the teacher's assistant to approach this creatively, taking into account the individual characteristics of the child.

Key words: child with intellectual disabilities, inclusive education, universal values, methods of education.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна українська освіта спрямована на розвиток ключових та предметних компетентностей, формування загальнолюдських і демократичних цінностей. «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» (Закон України «Про освіту») [7]. Проблема формування цінностей розглядається крізь призму європейських вимірів і набуває нового змісту. Відповідно до вітчизняної нормативно-законодавчої бази, Концепції Нової української школи у закладах освіти навчаються й діти з особливими освітніми потребами, що сприяє розвитку в учнівської спільноти загальнолюдських чеснот. Йдеться про навчання дітей у закладах освіти з інклюзивним навчанням.

Нова українська школа сформулювала пріоритетне завдання – «формування в учнів систему загальнолюдських цінностей: морально-етичних (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей) та соціально-політичних (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність). У центрі освіти має перебувати виховання в учнів відповідальності за себе, за добробут нашої країни» [6, с. 19]. І. Бех акцентує увагу на актуальності духовного розвитку дитини, що стає базисом для формування цінностей. За словами дченого, «проблема духовного розвитку особистості нині переходить із площини філософсько-наукових розмірковувань у площину реальної виховної дії, і це зобов'язує педагогів до копіткої праці, по-перше, з критичного осмислення свого традиційного професійного світогляду, а по-друге, пошуку нових форм і способів взаємодії з вихованцями» [1, с. 81].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку особистості, загальнолюдських цінностей присвячені наукові роботи Л. Божович, О. Вержиковської,

І. Зязюна, О. Киричука, Н. Комарівської, Г. Костюка, Ю. Приходька, О. Савченко, О. Скрипченка та ін.

У фокусі нашого дослідження – проблема формування цінностей у дітей з інтелектуальними порушеннями, що у центрі уваги А. Колупасової, О. Чеботарьової, Г. Блеч, І. Бобренко, І. Гладченко та ін.

За словами А. Колупасової, «концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей – усі діти є цінними й активними членами суспільства. Навчання в інклюзивних освітніх закладах є корисним як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для інших дітей, членів родин та суспільства загалом. Як свідчать дослідження, зазначає вчена, в інклюзивних класах наголос робиться насамперед на розвиток сильних якостей і талантів дітей, а не на їхніх проблемах» [2, с. 9].

А. Кошель, Н. Герман у статті «Окремі проблеми сучасної корекційної педагогіки в Україні» вказують на гуманістично орієнтований підхід у навчанні, вихованні дітей з ОП, який змінює звичні уявлення про його цілі як формування систематизованих знань, умінь і навичок. Гуманізація спеціальної освіти відображає спеціально-ціннісні та морально-психологічні основи нашого суспільного розвитку і означає необхідність створення адекватних умов для освіти кожної дитини відповідно до її можливостей. Ставлення до дітей з важкими множинними психофізичними порушеннями ґрунтується на християнському світогляді [4].

Мета статті – розкрити особливості формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у класах з інклюзивним навчанням. Завдання – визначити напрями та шляхи формування загальнолюдських цінностей в учнів з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наше дослідження спрямоване на визначення напрямів та шляхів формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в інклюзивному класі.

З-поміж напрямів виокремлюємо:

Національно зорієнтований. Військова агресія росії проти України показала важливість розуміння молодшими школярами понять «Україна», «Батьківщина», «рідна мова». Концепція національно-патріотичного виховання у системі освіти України (Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 року) серед виховних визначає громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патрі-

отичне та екологічне виховання як основні складники національно-патріотичного виховання, як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності за природу як за національне багатство, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України [4].

У цьому процесі вкрай велике значення надається оволодінню державною мовою. За словами В. Сухомлинського, школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують 4 культу: культ Батьківщини, культ людини, культ книжки і культ рідного слова [9, с. 201]. Словом формується особистість, через слово вона пізнає світ, норми співіснування, соціалізується у суспільстві.

Морально-етичний. Антитези - життя і смерть, правда й неправда, працьовитість і лінощі та інші - оточують молодшого школяра, й вибір правильної позиції визначає динаміку розвитку людської якості, регулює її поведінку. Школяр не має накопиченого досвіду, тому морально-етичне просвітництво педагогів і сім'ї має вкрай велике значення. Робота з дітьми з особливими освітніми потребами, у тому числі з ІІІ, має свою специфіку. Вони приходять із сімей, де уже встановлені певні життєві норми, спілкування з однолітками було деякою мірою обмежене. Учні працюють з командою супроводу, що має вплив на їхній розвиток.

Сімейно-особистісний. Для дитини з інтелектуальними порушеннями вплив сім'ї на її становлення як індивідуальності є важливим. Поява її у сім'ї може стати причиною дезадаптації і сильного стресу. Руйнуються звичні цінності, і може пройти багато часу для формування інших, на які можна спиратись. Н. Шиліна зазначає, що «актуальною є проблема не тільки навчання дітей з особливими потребами в умовах загальноосвітніх програм, а і сьогодні постає проблема актуальності сімейного виховання дітей з особливими потребами у навчанні. ... Без сімейного виховання процес підготовки дітей до життя буде неповноцінним. У сім'ї відбувається ні

з чим незрівнянний за своєю виховною значущістю процес соціалізації дитини, що передбачає різнобічне пізнання нею довколишньої соціальної дійсності, оволодіння навичками індивідуальної та колективної роботи, залучення до людської культури. Провідними у формуванні особистості дитини є моральна атмосфера життя сім'ї, її уклад, стиль. Під цим маються на увазі соціальні настанови, система цінностей сім'ї, взаємини у сім'ї як один з одним, так і з оточуючими людьми, моральні ідеали, потреби сім'ї, сімейні традиції» [11, с. 46].

Ціннісні орієнтири молодшого школяра з інтелектуальними порушеннями формуються через освітній процес, діяльність команди супроводу, засоби масової інформації, спілкування з однолітками, соціум. Нами акцентується увага на освітньому процесі. Слід знати, що дитині з інтелектуальними порушеннями може бути притаманним вираження таких емоцій, як агресивність, тривожність, стурбованість, схвильованість, радість, у прямій формі, безпосередньо в поведінці. Поведінкові дії можуть мати характер капризів, недотримання вимог дорослого, агресивних, іноді шкідливих дій. Варто пам'ятати: такі прояви в поведінці не є усвідомленими й осмисленими дитиною, через те вони й виражають безпосередні її почуття [10].

Освітній процес у початковій школі здійснюється за Державним стандартом початкової освіти, Типовими освітніми програмами за ред. О. Савченко, Р. Шияна. Учні з порушеннями інтелектуального розвитку за рішеннями ІРЦ можуть працювати за адаптованою чи модифікованою програмою. Крім того, розроблено Типові освітні програми для дітей з ІІІ початкової школи спеціальних закладів загальної середньої освіти.

Змістові лінії всіх освітніх галузей у сукупності спрямовані на формування ключових і предметних компетентностей, що базуються на гуманістично спрямованій парадигмі. У цьому процесі виховання особистості є наскрізним, невіддільним.

Значні можливості для формування цінностей дають уроки української мови та читання. Особливо акцентуємо увагу на уроці читання. Автори пропонують різні тексти, що дають можливість оцінювати вчинки дітей, людей, описувати явища природи та дії людини в ній. Для прикладу візьмемо підручник «Українська мова та читання», 4 клас (автори О. Савченко, І. Красуцька) [8]. У підручнику всього 80 сторінок. Він доступний для дітей 4 класу. Починається робота над формуванням читацької компетентності: як працювати з підручником,

значення читання. З оповідання «Читач Максимко» М. Манеру учні дізналися про хлопчика, як він захоплювався книгами.

Особлива увага звертається на казки, бо в них добро перемагає зло, показуються недоліки людей. Автори пропонують українську народну казку «Заяче сало». У ній висміюється брехня, яка швидко розкривається. Нами розроблялися фрагменти уроків, що можуть стати у пригоді педагогам. Фрагмент уроку до цієї казки. Етап уроку: закріплення вивченого матеріалу.

1) читання казки учнями (ланцюжкове, вибіркоче, хорове);

2) бесіда за прочитаним

– Учні, ми прочитали казку. Які її дійові особи?

– Хто вам найбільше сподобався?

– Що в ній засуджується?

– Як виводять брехунів на «чисту воду»?

3) інтерактивна вправа «Займи позицію».

Учні об'єднуються у групи. Дитина з ІІ працює разом з учнями групи й підключається до них асистент учителя. Завдання: Яка ваша думка про людей, які говорять неправду? Що ви їм сказали би? Результатом міркування формується поняття «правда», «брехня».

У підручнику вміщені тексти про історію створення Києва, важливі історичні події, народні українські пісні, вірші для патріотичного виховання, метою яких є формування національної мовленнєвої особистості. Наприклад, під час вивчення вірша Олесь Лупія «22 січня» реалізувалась мета: формувати читацьку, громадянську компетентності, розвивати якості читання, зв'язне мовлення; продовжувати знайомити учнів з історією та минулим українського народу; досліджувати та аналізувати прочитане; збагачувати словниковий запас, розширювати світогляд учнів; виховувати любов до рідного слова, повагу до історичного минулого українського народу.

Великі можливості дають тексти, статті інтегрованих уроків «Я досліджую світ». Як приклад підручник «Я досліджую світ» для 3 класу спеціальних закладів загальної середньої освіти (у 3-х частинах) (авт. І. Гільберг, С. Тарнавська, Л. Грубіян, Н. Павич) [2].

У І частині вміщено теми, які формують загальнолюдські якості за різними ознаками. Пропонуються два розділи «Я і моє оточення», «Я і природа». Нами зацентрована увага на завданнях для учнів:

1. Словник: спільнота, самоствердження. Прочитати значення слів.

За текстом розподілити чесноти: чесність, добродієність, відповідальність, толерантність, добродієність, повага.

Сказати, що таке «цінності».

2. «Які у дітей права та обов'язки». Обов'язки вдома. Обов'язки в школі. Обов'язки у громаді. Що таке справедливість? Чому людині потрібен особистий простір. Ми маємо права та гідність. Записано на сторінці (20) речення: Діти з особливими потребами мають право на освіту. Розкривається термін «Організація Об'єднаних Націй».

3. «Як розпізнати неправдиву інформацію».

4. «Я і моя сім'я». Суспільство. Чи здатні люди змінювати суспільство. Традиції моєї сім'ї. Як витратити сімейний бюджет.

5. «Я і природа».

Цей предмет дає основні поняття цінностей через тлумачення значення слів, тексти, приклади.

Ми виокремили окремі освітні галузі, хоча кожна із них у Типових освітніх програмах спрямована на формування ціннісних орієнтирів. З-поміж методів виховання, впливу на дитину з ІІ ми виокремлюємо: метод прикладу - взірця поведінки наставника, конкретні приклади діяльності людини, словесні (підказки, приписи, настанови, бесіди), візуальні (відеоролики – на патріотичну, моральну, естетичну тематику, які супроводжуються демонструванням кінофільмів або їх фрагментів), переконання та інші.

У процесі дослідження проблеми нами пропонувалися окремі прийоми технології створення ситуації успіху. Прийом «емоції радості» передбачає підтримку дитини з метою надання їй впевненості у власних здобутках і супроводжується словами: «Ти – справжній художник», «У тебе велике майбутнє у математиці» та інші.

Прийом «ланцюжок ідей». Він передбачає застосування алгоритму для виконання завдання. Учитель, асистент учителя готують індивідуальні завдання для дитини з поясненням, яке слід знайти з-поміж кількох. Практично можна провести роботу таким чином: «У першій колонці бачиш слова, що характеризують почуття, емоції, у другій колонці – не за порядком розташовані пояснення. Добери до слова з першої колонки пояснення з іншої». На початковому етапі для досягнення успіху рекомендуємо допомогти учневі кольорами. Наприклад, жовтим кольором виділено слово й пояснення до нього. Основне завдання педагога – налаштувати учня до правильної відповіді, вчити мислити конкретно, творчо, а основне, разом із класним колективом.

Класи з інклюзивним навчанням передбачають організацію освітнього процесу

в колективній чи груповій формі, проте асистенту вчителя вкрай важливо підійти до цього креативно, враховуючи індивідуальні особливості дитини.

Висновки. Таким чином, нами визначено напрями та шляхи формування загальнолюдських цінностей в учнів з інтелектуальними порушеннями.

Література:

1. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ, Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.
2. Гільберг Т.Г. Я досліджую світ : підручник для 3 класу спеціальних закладів загальної середньої освіти (у 3-х частинах). / авт. Гільберг Т.Г., Тарнавська С.С., Грубіян Л.В., Павич Н.М. Київ : «Генеза», 2020. 112 с.
3. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : науково-методичний посібник. / А.А. Колупаєва, Л.О. Савчук. Київ : Наук. світ, 2010. 196 с.
4. Концепція національно-патріотичного виховання у системі освіти України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 року. URL: <https://drive.google.com/file/d/1B-dJxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view>.
5. Кошель А.П., Герман Н.В. Окремі проблеми сучасної корекційної педагогіки в Україні. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/>.
6. Нова українська школа : poradnyk dlia vchytelia. / Під заг. ред. Бібік Н.М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
7. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
8. Савченко О., Красуцька І. Українська мова та читання : підручник для осіб з особливими освітніми потребами. 4 клас. У 4-ох частинах. Частина 3. Київ : Орion, 2021. 80 с.
9. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: у 5 т. Т. 3. Київ : «Радянська школа», 1977. 670 с.
10. Трикоз С.В. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку. / С.В. Трикоз, Г.О. Блеч. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.
11. Шиліна Н.Є. Проблема виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах сім'ї та освітніх установ. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Випуск 3 (128). Одеса, 2019. С. 42–49.

References:

1. Bekh, I.D. (2018). Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnosti [Personality on the way to spiritual values]: monograph. Kyiv. Chernivtsi: «Bukrek», 320 p. [in Ukrainian].
2. Hilberh, T.H. (2020). Ya doslidzhuiv svit: pidruchnyk dlia 3 klasu spetsialnykh zakladiv zahalnoi serednoi osvity (u 3-kh chastynakh) [I explore the world: a textbook for the 3rd grade of special institutions of general secondary education (in 3 parts)]. / author Hilberh T.H., Tarnavska S.S., Hrubian L.V., Pavych N.M. Kyiv: «Genesis», 2020. 112 p. [in Ukrainian].
3. Dity z osoblyvymy osvitynymy potrebamy ta orhanizatsiia yikh navchannia: naukovo-metodychnyi posynuk [Children with special educational needs and the organization of their education: science and method. manual]. / A.A. Kolupaieva, L.O. Savchuk. Kyiv: Science. world, 2010. 196 p. [in Ukrainian].
4. Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine]. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated June 6, 2022. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/1B-dJxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view> [in Ukrainian].
5. Koshel A.P., Herman N.V. Okremi problemy suchasnoi korektsiinoi pedahohiky v Ukraini [Separate problems of modern correctional pedagogy in Ukraine]. Retrieved from: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/> [in Ukrainian].
6. Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia [New Ukrainian school: a teacher's guide]. / zah. red. Bibik N.M. Pleiady Publishing House LLC, 2017. 206 p. [in Ukrainian].
7. Pro osvitu [About education]: Law of Ukraine dated September 5, 2017 No. 2145-VIII. Information of the Verkhovna Rada. 2017. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
8. Savchenko, O., Krasutska, I. (2021). Ukrainska mova ta chytannia: pidruchnyk dlia osob z osoblyvymy osvitynymy potrebamy. 4 klas. u 4-okh chastynakh [Ukrainian language and reading: a textbook for people with special educational needs. 4th grade. In 4 parts. Part 3]. Kyiv: Orion. 80 p. [in Ukrainian].
9. Sukhomlynskyi, V.O. (1977). Sertse viddaiu ditiam [I give my heart to children]. Selected works: in 5 vols. Vol. 3. Kyiv: «Soviet School». 670 p. [in Ukrainian].
10. Trykoz, S.V. (2018). Dytyna z porushenniamy intelektualnoho rozvytku [A child with intellectual disabilities]. / S.V. Trykoz, H.O. Blech. Kharkiv: Ranok Publishing House, Kangaroo Publishing House. 40 p. [in Ukrainian].

11. Shylina, N.Ye. (2019). Problema vykhovannia ditei z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy v umovakh simi ta osvithnykh ustanov [The problem of raising children with special educational needs in the conditions of the family and educational institutions]. Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynskiy. Issue 3 (128). Odesa. P. 42–49 [in Ukrainian].